

Ἡ Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα καὶ ὁ Παπαδιαμάντης*

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΧΑΛΚΙΔΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Δὲν διαθέτω τὴν ἀπαιτούμενη γνώση καὶ εἶμαι σχεδὸν ἄγευστος πνευματικῶν ἐμπειριῶν, ἀνέλαβα ὅμως προθύμως τὴν σημερινὴ διακονία τοῦ λόγου, ὄχι ὡς καταφρονῶν, ἀλλ' ὑπακούων, μετ' εὐγνωμοσύνης, μάλιστα, στὴν τιμητικὴ πρόταση τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτιστικῆς Ταυτότητος, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὴν ἐμπνευσμένη προεδρία τοῦ ἀδελφοῦ μου, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Ἰγνατίου, ἀξιέπαινα διοργάνωσε αὐτὴν τὴν ἡμερίδα, ἀφιερωμένη στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, με ἀφορμὴ τὴν συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν κοίμησή του.

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, υἱὸς πολυτέκνου Ἱερατικῆς οἰκογενείας τῶν ἀειμνήστων Ἱερέως Παπα-Ἀδαμαντίου καὶ τῆς πρεσβυτέρας Γκιουλῶς, γεννήθηκε τὸ 1851 στὴν Σκιάθο καὶ ἐκεῖ ἐκοιμήθη καὶ ἀναπαύεται ἀπὸ τὸ 1911, ἀναμένων τὸ ἐγερτήριο ἀγγελικὸ σάλπισμα.

Νὰ ἕνας ἀκόμη λόγος, πὺν ἴσταμαι ἐνώπιόν σας. Μοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ εὐχαριστήσω, πάλιν καὶ πολλάκις, τὸ Θεό, πὺν μοῦ ἀνέθεσε τὴν ποιμαντικὴ φροντίδα καὶ αὐτῆς τῆς νήσου καὶ νὰ μνημονεύσω εὐγνωμόνως τὴν Ἱερατικὴ οἰκογένεια τῆς Ἱεραῖς Μητροπόλεώς μου.

Ἡ Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα καὶ ὁ Παπαδιαμάντης

Ἡ διατύπωσή του φανερώνει σχέση. Ἡ ὀρθόδοξη πνευματικότητα, ὡς ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή, προσφέρεται στὸν κάθε ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδέχεται ἢ τὴν ἀρνεῖται, κάμοντας καλὴ ἢ κακὴ χρῆση τοῦ ἀνεκτιμήτου προικίου τοῦ θεϊκοῦ δώρου τῆς ἐλευθερίας.

* Τὸ παρὸν ἄρθρο εἶναι Ὁμιλία τοῦ γράφοντος στὴν Ἡμερίδα τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτιστικῆς Ταυτότητος, με θέμα «Ἡ διαχρονικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη», πὺν διοργανώθηκε γιὰ τὴν συμπλήρωση 100 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του (Ἀθήνα, Σάββατο 10 Δεκεμβρίου 2011).

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, με ἀγάπη καὶ εὐγνωμοσύνη ἀποδέχθηκε τὸ δῶρημα ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν Φώτων καὶ ἐβίωσε τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα, ὡς αὐθεντικὸς ἄνθρωπος τοῦ Χριστοῦ καὶ πιστὸ μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν προέβαλε, με γνήσιο τρόπο, ὁμολογιακὸ θάρρος καὶ ἀπροσποίητο ὕφος, μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα του.

Προτοῦ ὅμως ψηλαφίσω καὶ δι' ὀλίγων παρουσιάσω αὐτὴ τὴν σχέση ζωῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος καὶ Παπαδιαμάντη, ἃς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφερθῶ με συντομία στὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος καὶ στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γνωρίσματα.

Α. Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς

«Ἡ ὀρθόδοξη πνευματικότητα εἶναι ἡ χριστιανικὴ πνευματικότητα, ὅπως διαμορφώθηκε καὶ ἐκφράστηκε στὴν Ἐκκλησία σὰν ἡ παράδοση καὶ ἡ ζωὴ τῆς...»¹.

Εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ πιστοῦ ἀνθρώπου με τὸν Τριαδικὸ Θεό, ποῦ πραγματώνεται μέσα στὴν Ἁγία μας Ἐκκλησία –τὸ θεανθρώπινο σῶμα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. «Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἓνα Ἰδρυμα, ἀλλὰ ἡ καινὴ κτίσις ἐν Χριστῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ποῦ τὴν κατευθύνει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα»².

Εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ὁρθοδοξία, ἀφοῦ ἐκφράζει τὸ δόγμα, τὴ λειτουργία, τὴν ἄσκησι, τὸ ἦθος, ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τῆς.

Εἶναι βαθεῖα καὶ πλούσια ἐμπειρία καὶ μαρτυρία ζωῆς, ἡ ὁποία ἐνώνει ἀρμονικὰ τὰ παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα. «Ἔχει ἐσχατολογικὴ τὴν προοπτικὴ τῆς, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ πλήρη συνείδησι τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ κόσμου»³ καὶ ζητεῖ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ σωτηρία του.

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματικότητος, ποῦ ὀρθὰ χαρακτηρίζεται ὡς «ἓνας ποταμὸς ἐπίπονης καὶ αὐθεντικῆς ζωῆς καὶ δημιουργικότητος μέσα στὴ χάρι καὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ»⁴, εἶναι:

1. ΚΑΡΔΑΜΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΩΤ., «Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα», ἐκδ. «Ἀρχίτας», σελ. 13.
2. BULGAKOV S., *The orthodox church*, Paris 1953, σελ. 9.
3. EUDOKIMOV P., *Ἡ πάλη με τὸν Θεόν*, Θεσσ. 1970, σελ. 66.
4. ΚΑΡΔΑΜΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΩΤ., *ὀπ.π.*, σελ. 15.

α) Βιβλική και παραδοσιακή

Ἡ Ἁγία Γραφή, πού προέρχεται ἀπό τὴν Ἐκκλησία, ἔχει σὰν κεντρικὸ θέμα τὴν Χριστὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία Του καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν προσκύνηση καὶ τὴ λατρεία τοῦ σαρκωμένου Λόγου. Οἱ Πατέρες τὸ μόνο πού ἀναζητοῦν στὴν Ἁγία Γραφή εἶναι ἡ κοινωνία καὶ ὁ διάλογός τους μὲ τὸν Χριστὸ καὶ ἡ ἀγωνία τους νὰ Τὸν ἀκολουθήσουμε καὶ νὰ μιμηθοῦμε τὸ ἔλεός Του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ Βίβλος κατέχει θεμελιώδη σημασία γιὰ τὴν ὀρθόδοξη εὐσέβεια, τὴ λατρεία καὶ τὴν πνευματικὴ ζωή.

Κατὰ τὸν φιλοκαλικὸ Ἰωάννη τὸν Καρπάθιο «εἶναι μακάριος, ὅστις ἀπλήστως φάγεται καὶ πίνεται εὐχὰς καὶ ψαλμοὺς ἐνταῦθα νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ ἐπιρρώσει ἑαυτὸν τῇ ἐνδόξῳ τῆς Γραφῆς ἀναγνώσει. Ἡ γὰρ τοιαύτη μετάληψις ἀναδώσει τῇ ψυχῇ ἀμείωτον εὐφροσύνην ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι»⁵.

Ἡ μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὡστόσο, ἀπαιτεῖ ταπεινοφροσύνη, καθαρότητα, ἐργασία τῶν ἐντολῶν καὶ προπαντὸς προσευχή. Ἔτσι δημιουργεῖται ὁ πόθος γιὰ ν' ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμο πρὸς τὴν θέωση, ἐνῶ, δίχως τὴν ἔλλαμψη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθουμε στὸν ἀληθῆ νοῦ τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Καὶ φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ παραλείψουμε νὰ τονίσουμε τὴν ἀρμονικὴ τῆς σχέσης μὲ τὴν παράδοση. Ἡ ἐνότητα Ἁγίας Γραφῆς καὶ παραδόσεως εἶναι ἀρρηκτὴ, ἀφοῦ ἡ παράδοση εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς⁶. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἁγία Γραφή, ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐρμηνεύεται στὴν Ἐκκλησία καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία⁷. Εἶναι ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Παράδοση καὶ Ἁγία Γραφή ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἡ Ὁρθοδοξία δὲν εἶναι Ἐκκλησία τῆς ἀτομικῆς πίστεως, τῆς συνήθειας καὶ τῆς αὐθεντίας καὶ ἡ παράδοση δὲν εἶναι μουσειακὸς θησαυρὸς ἢ ἀρχαιολογικὸς πλοῦτος, ἀλλὰ ζωή.

β) Ἱστορικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ

Ὁ Τριαδικὸς Θεὸς εἶναι πέρα καὶ μετὰ τὴν ἱστορία, ἀλλὰ ὄχι ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα, ἀφοῦ ἡ ἱστορία «εἶναι ἓνα

5. ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΚΑΡΠΑΘΙΟΣ, *Φιλοκαλία*, τ. Α', σελ. 293.

6. ΕΥΔΟΚΙΜΟΝ Ρ., *Τὸ μυστήριον τοῦ Λόγου*, Βλ. Ὁ Ζωντανὸς Λόγος, Πνευματικὸν Συμπόσιον περὶ Ἁγίας Γραφῆς, Ἀθῆναι 1970, σελ. 59. FLOROVSKY G., *Προβλήματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας* (ἐκδ. «ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ», Ἀθῆναι 1973, σελ. 30).

7. STANILOAE D., *Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν παράδοσιν*, βλ. Ὁ Ζωντανὸς Λόγος, σελ. 76.

μυστήριο, μέσα στο οποίο ενεργείται ή σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου, που συντελέστηκε με το θάνατο και την ανάσταση του Χριστού. "Όπως επίσης είναι το θέατρο των περιπετειών και των παθημάτων, των νικών και των θριάμβων των ὀρθοδόξων λαών, οι οποίοι ἀποβλέπουν σ' ἓνα ἐσχατολογικὰ σταθερὸ μέλλον, που θεμελιώνεται πάνω στην πίστη στην Ἀνάσταση του Χριστού, σάν προϋπόθεση και βάση της τελικῆς ἀπολυτρώσεως και ἀναστάσεως»⁸.

Με τὴ μετοχή μας στὴ μυστηριακὴ λειτουργικὴ πράξη και ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας πραγματοποιοῦμε τὴν Ἱστορία σάν ὄδευση πρὸς τὴν τελικὴ σωτηρία, πρὸς τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας, που με βάση τὴν ἐνανθρώπιση γεμίζουν τὰ πάντα.

Ἡ ὀρθοδοξία εἶναι Ἐκκλησία λειτουργικὴ και ἡ πνευματικότητά της λειτουργικὴ.

Ἡ λειτουργικὴ πείρα τῆς Ὀρθοδοξίας, που ζωοποιεῖ τὰ δόγματα, εἶναι ἡ καθημερινὴ τροφὴ γιὰ τὴν αὔξηση τῆς πνευματικότητος, ἡ προσωπικὴ αἴσθηση τῆς ἀθανάτου ζωῆς στὸν παρόντα αἰῶνα. Ἔτσι ζοῦμε, κατανοοῦμε και ἐρμηνεύουμε τὴν ἀγάπη σὶς λειτουργικὲς ἀκολουθίες, τὸ σεβασμὸ σὶς ἅγιες εἰκόνες, τὰ ἱερὰ λείψανα, τὴν τιμὴ στὴν Παναγία μας και τοὺς ἁγίους και τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ὀρθοδόξου εὐσεβείας.

γ) Θεωρητικὴ και πρακτικὴ

Στὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα δὲν ὑπερτονίζεται ἡ θεωρία και ὁ θεωρητικὸς βίος, ὅπως ἰσχυρίζονται κάποιοι, σὲ βάρος τοῦ πρακτικοῦ βίου και τῆς πράξεως, ἀλλὰ θεωρία και πράξη συνδέονται ὀργανικά. Ὁ ὀρθόδοξος πιστὸς φθάνει στὴν μυστικὴ θεωρία τοῦ Θεοῦ, με τὴν ἄσκηση τῶν ἀρετῶν.

Πιθανὸς χωρισμὸς θεωρίας και πράξεως ὑποκρύπτει χωρισμὸ και ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ και τὸ σῶμα, τὴν πίστη και τὴν ἀγάπη, τὴν ἐλευθερία και τὴ χάρη, τὸν Θεὸ και τὸν κόσμο.

δ) Πατερικὴ και μοναστικὴ

Ἡ παρουσία τῶν Ἁγίων Πατέρων εἶναι μαρτυρία και ἐγγύηση τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος, ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία ἔζησε και ζεῖ με τοὺς Πατέρες, οἱ ὁποῖοι δημιουργήθηκαν στοὺς κόλπους Τῆς ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἐποίμαναν και ἐδίδαξαν και ἐρμήνευσαν τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ.

8. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ Σ., *Τὸ Εὐαγγέλιον και ὁ σύγχρονος κόσμος*, Θεσσ. 1970, σελ. 24.

Ἡ παράδοση καὶ ἡ πνευματικότητα τῆς Ἀνατολῆς εἶναι πατερική, πού σημαίνει βιβλική, ἀποστολική, χριστιανοκεντρική καὶ καθολική καὶ διὰ τοῦτο ὀρθόδοξη.

Ἡ Ἀνατολική πνευματικότητα σχετίζεται μὲ τὴν ἀσκητικὴ αὐτογνωσία, τὴν ἐπίγνωση καὶ αἴσθηση τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας καὶ ἁμαρτίας, πού στρέφει καὶ κινεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν μεταβάλλει σὲ τόπο τελειώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ⁹. Ἡ μοναχικὴ πείρα τῆς ἀσκήσεως θεωρεῖ τὴν αὐτογνωσία σὰν θεμελιώδη προϋπόθεση τῆς πνευματικότητος.

ε) Ἀσκητικὴ καὶ μυστικιστικὴ

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀσκήσεως καταξιώνει τὸν ὀρθόδοξο Μοναχισμό, ἀλλὰ διαποτίζει καὶ ὀλόκληρη τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος εἶναι ἀγῶνας καὶ ἄσκησις γὰρ τὴν ἐπάνοδο τοῦ ἀνθρώπου στὴν προπρωτική καὶ προσωπική του πληρότητα καὶ ὀλοκλήρωση, ὥστε, μὲ τὴ χάρη τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως, νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἀπὸ «τὸ εἶναι στὸ εὔ εἶναι καὶ στὸ αἰεὶ εἶναι»¹⁰.

Ἀσκητικὸς εἶναι ὀλόκληρος ὁ Χριστιανισμὸς, κατὰ μίμησιν τοῦ Χριστοῦ, τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἁγίων.

Ἔργασία ἐπιπόνου ἀσκήσεως καὶ ἀτελευτήτου μετανοίας μέσα στὸ ἔλεος καὶ στὴ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἄσκησις στὸ βάθος τῆς εἶναι ἐμπειρία μυστικῶν ἐνεργειῶν καὶ μυστικῆς ζωῆς.

Εἶναι ἀτελείωτος ἀγῶνας στὴ χάρη καὶ μὲ τὴ χάρη τῶν μυστηρίων, πού ἀνυψώνει, μεταμορφώνει καὶ τελειώνει τὴν ἀνθρώπινη προσπάθεια καὶ διαφυλάσσει τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἐκκοσμίκευση καὶ τὸν κόσμο ἀπὸ κάθε καταστροφικὴ αὐτονομία καὶ θεολογικὴ ἀπογύμνωσις.

Γι' αὐτὸ καὶ δὲν χωρίζονται πνευματικότητα καὶ μυστικισμὸς, ἄσκησις καὶ χάρη, στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι. Δὲν ὑπάρχει φυσικὰ καμμία σχέση μὲ τὴν ἀνατολικὴ τεχνική, ὅπου βυθίζεται ὁ ἄνθρωπος στὸν ἑαυτό του. Ἀντίθετα ἐκφράζει τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ βγῆ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὥστε ἐλεύθερος ν' ἀγαπήσῃ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο.

9. Β' Κορ. ιβ', 9.

10. ΣΥΜΕΩΝ Ν. ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Τὰ εὐρισκόμενα* (Μετ. Δ. Ζαγοραίου), σελ. 184. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Φιλοκαλία*, τ. Β', σελ. 158.

στ) Φιλότης και φιλάνθρωπη

Ἡ φιλοθεΐα και ἡ φιλανθρωπία ἀποτελοῦν τὴν ἀνακεφαλαίωση ὄλων τῶν γνωρισμάτων τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητας –τοῦ ὀρθοδόξου ἠθους.

Ἡ ἀγάπη στοῦ Θεοῦ και ἡ ἀγάπη στοῦ πλησίον συνιστοῦν τὴ μιά και μόνη ἐντολή, τὴν καινούργια ἐντολή τῆς ἀγάπης τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Ὁ πλοῦτος και ἡ ὁμορφιά τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητας χαρίζεται μόνο στοῦ φιλόθεο ἀνθρώπου, σ' ἐκεῖνον ποῦ μοναδικὸ μάρτυρα τῆς φιλοθεΐας του και πραγματικὴ ἔκφρασή της ἔχει τὴ φιλανθρωπία. Αὐτὸς εἶναι ὁ ὀλοκληρωμένος ἀνθρώπος και ἡ ὀρθόδοξη πνευματικότητα, ἐπειδὴ εἶναι θεανθρώπινη, δὲν εἶναι μόνο ἄνοδος, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶναι και κάτωδος.

Β. Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα και ὁ Παπαδιαμάντης

Μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν σύντομη ἀναφορὰ στὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα και στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γνωρίσματα, ἃς ἐπιχειρήσουμε, καθὼς μᾶς εἶναι δυνατόν, νὰ δείξουμε τὴ σχέση τοῦ τιμωμένου Παπαδιαμάντη μετὰ τὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητα.

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἀναγεννήθηκε μετὰ τὸ βάπτισμά του και παρέμεινε πιστὸς διὰ βίου στὴν Ἐκκλησία, τὴν ὁποία ὀρθοδόξως κατανοεῖ ὡς σῶμα Χριστοῦ και ὄχι ὡς σωματεῖο χριστιανῶν. Καταθέτοντας τὴν αὐτοσυνειδησία του, ὁμολογεῖ: «Ἐγὼ εἶμαι τέκνον γνήσιον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῶν Ἐπισκόπων Τῆς. Ἐὰν δὲ τυχὸν πολλοὶ τούτων εἶναι ἁμαρτωλοὶ, ἁρμοδία νὰ κρίνει εἶναι μόνον ἡ Ἐκκλησία, και μόνον τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπικαλώμεθα. Τὸ κῦρος και τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἡμεῖς δὲν τὰ συγγέομεν μετὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν προσώπων, καθὼς οἱ παρασυνάγωγοι»¹¹.

Δὲν παραλείπει, βεβαίως, νὰ γίνεται κάποτε και ἀγαπητικὰ καυστικός, ἀναφερόμενος σὲ κείμενά του στὴν ἀπροθυμία ἐνίων Κληρικῶν και δὴ ἀγάμων νὰ εἶναι γνήσιοι σ' ὅ,τι ἐπαγγέλονται ὅτι εἶναι και στὴν ἀντιευαγγελικὴ ἐπιλογή ἄλλων τινῶν νὰ βόσκουν ἑαυτοὺς και ὄχι τὰ πρόβατα¹². Ὁφείλιμο θὰ ἦταν νὰ

11. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., Ἔπαντα, Κριτικὴ Ἔκδοση Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Ἐκδ. «Δόμος», 5 Τόμοι, Ἀθήνα 1981-1988, τόμος Ε', σελ. 165.

12. Ἰεζεκιήλ λδ', 2.

μελετήσουμε και αυτά τα έργα του, όπως λ.χ. «Ὁ καλόγερος»¹³, «Τὰ περόεντα δῶρα»¹⁴, «Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἁγίου Δεσπότη»¹⁵, «Ἐκκλησιαστικοὶ Ρήτορες καὶ Ἱερὰ Σύνοδος»¹⁶, «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ Ἱερεῖς τῶν χωριῶν»¹⁷ καὶ ἄλλα.

Ὡς υἱὸς εὐλαβοῦς Ἱερέως, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀνατράφηκε μὲ τις Θεῖες Λειτουργίες, τὰ Ἱερὰ βιβλία, τὰ μυροβόλα συναξάρια, τὰ πατερικὰ καὶ νηπικὰ κείμενα, τὴν φιλοκαλία, τὶς ἀσματικὲς ἀκολουθίες, τὶς ἄγιες εἰκόνες, τὶς ἀπαράβατες ἐκκλησιαστικὲς παραδόσεις, τὰ ὠραῖα ἔθιμα, τὰ ἐξαιρέτα ἦθη, τὸ μεθυστικὸ καὶ ἀναγεννητικὸ ἄρωμα τῆς κολλυβάδικης ἀγιορειτικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποία σθεναρῶς ὑπερασπίζεται, ὑπογραμμίζοντας γιὰ τοὺς Κολλυβάδες ὅτι «τὸ σκωπτικὸν ἐπίθετον ἀναξίως ἐδόθη αὐτοῖς ὑπὸ φθονερῶν τοῦ μοναστικοῦ βίου ἀπτήνων»¹⁸ καὶ σημειώνοντας ἐπιπροσθέτως ὅτι «ἐκ τῶν Κολλυβάδων ἦσαν ἐκ τῶν παλαιῶν λογίων πατέρων ὁ Κορίνθου Μακάριος, ὁ Νοταρᾶς, ἅγιος τιμώμενος, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος καὶ Νικόδημος ὁ πολυγραφώτατος, ὁ Κύριλλος, ὁ Ἡλίας, ὁ Ἀρσένιος καὶ ἄλλοι ἐνάρετοι πατέρες»¹⁹. «Παρὰ τῶν ἱεροπρεπῶν ἐκείνων Κολλυβάδων ἐδιδάχθη ὁ πατέρας του, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαιότεροι τῆς νήσου ἐφημέριοι, τὴν τῶν μυστηρίων τέλεσιν ἀναδειχθεὶς φίλος ἀγκραιφνῆς τῆς τάξεως ἐν τῇ προσευχῇ τῇ προκαλοῦσῃ τὴν κατάνυξιν»²⁰, καθὼς ὁ ἴδιος (ὁ Παπαδιαμάντης) ἀνέφερε στὴ νεκρολογία γιὰ τὸν πατέρα του.

Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι Ἱεροψάλτης καὶ Ἀναγνώστης. Ἄνθρωπος τῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἀγρυπνιῶν. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ περιγραφή τέτοιων ἀγρυπνιῶν, ποὺ ἔκαμε ὁ ἀείμνηστος πατὴρ Φιλόθεος Ζερβάκος²¹. Ὅπως φαίνεται ἀπ' τὰ ἔργα του, ὁ κυρ-Ἀλέξανδρος γνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαίτερα τὰ ὑμνογραφικά. Χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ κ. Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, ὁ ὁποῖος πρόσφατα ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ., ὁ ὑπ' Αὐτῆς δικαίως χα-

13. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Β' 315 κ.ἑξ.

14. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Δ' 191 κ.ἑξ.

15. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Δ' 131 κ.ἑξ.

16. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε' 147 κ.ἑξ.

17. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε' 193 κ.ἑξ.

18. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε', σελ. 330.

19. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε', σελ. 330.

20. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., Νεκρολογία γιὰ τὸν πατέρα μου, ἀπόσπασμα Παπαδιαμάντη, ὄπ.π., τόμος Ε', σελ. 332 -333.

21. Πεο. «Κιβωτός», Φεβρ.1953, σελ. 45-46 καὶ Ἐκδόσεις «Διάμετρος», *Ἡμερολόγιο 1998, Συγγραφεῖς στὸ χρόνο - Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης*, σελ. 251-253.

ρακτηρισθείς ως ὁ πατριάρχης τῶν μελετητῶν τῶν παπαδιαμαντικῶν ἔργων, «τὰ πράγματα αὐτὰ τὰ ἤξερε καλύτερα καὶ ἀπὸ τὴν παλάμη του»²². Ζεῖ καὶ διασώζει τὴν ἀπλὴ εὐλαβικὴ λαϊκὴ εὐσέβεια καὶ παραδόση. Περιγράφει τὰ ἔθιμα καὶ τὰ πανηγύρια, ποὺ κέντρο τους ἔχουν τὴν Θεία Λειτουργία. Δὲν ὑπάρχουν ὠραιότερα διηγήματα Χριστουγεννιάτικα, Πασχαλινὰ καὶ ἄλλα ἑορταστικά, ποὺ νὰ συνδυάζουν τόσο ἀρμονικὰ τὴ Θεολογία καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.

Πιστεύει θερμὰ στὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἁγίους καὶ στὰ θαύματά τους. «Μικρὸς ἐζωγράφιζα Ἁγίους...»²³ θὰ σημειώσει στὴν αὐτοβιογραφία του.

Μιά φορά, διηγεῖται ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, ἔγινε καλὰ ἀπὸ ἰσχυρὸ πο-νόδοστο καὶ ἔγραψε ἀκολουθία στὸν Ἅγιο Ἀντίπα, ποὺ προστατεύει ὄσους πο-νοῦν στὰ δόντια. Καὶ βέβαια καὶ σ' ἄλλους ἁγίους ἔγραψε ὑμολογίες, κυρίως ὅμως στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο.

Ἰδιαιτέρη, πράγματι, εἶναι ἡ εὐλαβικὴ σχέση του μὲ τὴν Παναγία, εὐθέως ἀνάλογος μὲ ἐκείνη τῶν Σκιαθιτῶν. Στὸ διήγημά του «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπε-ταυγούστου»²⁴ π.χ. περιγράφει αὐτὴ τὴ σχέση: «τὸ πάλαι ἐδῶ, στὸ Ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Πρέκλας, δηλαδή, οἱ χριστιανοί, ἤρχοντο τὰς ἡμέρας αὐτὰς νὰ εὗρωσι, διὰ τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ Ἱεροῦ ἄσματος, ἀνα-ψυχὴν καὶ παραμυθίαν...». «Στὸν μέγαν Παρακλητικὸν Κανόνα, ὅπου διεκτρα-γωδοῦνται τὰ παθήματα καὶ τὰ βάσανα μιᾶς ψυχῆς...

Ἐκεῖ ὅπου κανεὶς παρεκάλει, διὰ τοῦ ἄσματος, τὴν Παναγίαν, νὰ εἶναι με-σίτρια πρὸς τὸν Θεόν, «μὴ μοῦ ἐλέγξῃ τὰς πράξεις, ἐνώπιον τῶν Ἀγγέλων...». Ὡ, αὐτὸ εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὸ προνόμιον νὰ κάμνῃ πολλὰ ζεύγη ὀφθαλμῶν νὰ κλαίωσι, τὸν παλαιὸν καιρὸν, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἔκλειον ἀκόμη ἐκούσια δά-κρυα ἐκ συναισθήσεως...».

Τὴν ἴδια θαλπωρὴ καὶ παραμυθία, μᾶς πληροφορεῖ, ἐπιζητοῦν οἱ προσκυ-νητὲς στὸ πανηγύρι τῆς Παναγίας τῆς Κεχριᾶς, καθὼς προσεγγίζουν τὴν σεβα-σίμιαν καὶ παλαιὰν εἰκόνα τῆς Κοιμήσεως...», ὅπως καὶ οἱ νοσταλγοὶ τοῦ Κά-στρου καὶ διακονητὲς τῆς Παναγίας τῆς Μεγαλομάτας.

Στὴν λεπτομερὴ ὅμως διήγησή του γιὰ τὴν εὕρεση τῆς Ἱερᾶς Εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κουνίστρας, τὴν ὁποία θεωρεῖ καὶ ὀνομάζει κοινὸν σέβασμα καὶ ἀγίασμα τῶν χριστιανῶν καὶ πολιοῦχον τῆς νήσου καὶ θεόπεμπτον κειμήλιον,

22. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὅπ.π., τόμος Α', σελ. 14.

23. Ἐκδόσεις «Διάμετρος», *Ἡμερολόγιο 1998, Συγγραφεῖς στὸ χρόνο - Ἄ. Παπαδιαμάντης*, σελ. 6.

24. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὅπ.π., τόμος Δ', σελ. 85 κ.έξ.

είναι ἐμφανέστατος αὐτὸς ὁ ὑποκάρδιος σεβασμὸς καὶ τὸ φίλτρο πρὸς τὴν Θεομῆτορα, ἡ ὁποία, καθὼς ἀναφέρει, «πολλοὺς (δὲ) ἁγιασμοὺς καὶ ἰάσεις εἰς τοὺς μετὰ πίστεως ἐπικαλουμένους ἐνεργεῖ...»²⁵.

Στὸ ἔργο αὐτὸ περιγράφεται καὶ ἡ βαθειὰ πνευματικὴ σχέση μετὰ τὸ Μοναστήρι τῆς Κουνίστρας, τὸ «μονύδριον» κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου Σκιάθου, τὸ προσκύνημα ὄλων τῶν χριστιανῶν τῆς νήσου, μετὰ τὸ ὁποῖο καὶ ἡ οἰκογένειά του διατηροῦσε ἀπὸ παλιὰ πνευματικούς δεσμούς.

Στὸν ἴδιο τόνο ἀποκαλυπτικὰ ἱερῶν συναισθημάτων εἶναι καὶ τὰ ποιήματά του στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί, στὴν Παναγία τὴν Σαλονικιά, στὴν Παναγία τὴν Κεχριά, στὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα, στὴν Παναγία τοῦ Ντομάν²⁶.

Ὁ Παπαδιαμάντης σέβεται καὶ τιμᾷ οὐσιαστικὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, προβάλλοντας τὴν ἀλήθεια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ἄρνηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως θεωρεῖ ὅτι μᾶς ἐξομοιώνει μετὰ τοὺς Προτεστάντες.

Γράφει σὲ ἐπιστολὴ του: «Ἡ οὐσία τοῦ Προτεσταντισμοῦ δὲν ἔγκειται τόσον ἐν τῇ τιμῇ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λειψάνων, ὅσον ἐν τῇ ἀπορρίψει τοῦ κύρους τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τῶν Πατέρων καὶ τῆς παραδόσεως, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἐρμηνεύειν ἕκαστον τὰς Γραφάς, ὅπως ἂν αὐτῷ ἀρέσκη»²⁷.

Εἶναι ἀκτῆμων καὶ ἐλεήμων, φτωχός, ἀπλός, λιτός, σεμνός, ταπεινός καὶ ἀσκητικός. Στερεῖται καὶ τὸν ἐπιούσιο καί, ἐν τούτοις, ἔχει τὸ κουράγιο νὰ πῆ: «Μοῦ φθάνουν οἱ 100 δραχμὲς», ἔναντι τῶν 150, ποὺ κάποτε τοῦ προσέφεραν, ὡς ἀνταμοιβὴ τοῦ κόπου του.

Πόσο ἀξιοπρόσεκτη κάνει τὴν ἐντιμον πενίαν στὴν ἐποχὴ μας, τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπληστίας!

«Πρέπει νὰ μένη τις ἐν τῇ τάξει ἐν ἧ εὐρέθῃ ἀπ' ἀρχῆς, ὅσον ταπεινὴ, ὅσον πενιχρὰ καὶ ἂν φαίνεται αὕτη. Αἰρετωτέρα δὲ αἰέποτε ἢ ἐντιμος εὐτέλεια τῆς ἀδόξου πολυτελείας καὶ τρυφῆς» ἰσχυρίζετο.

Προτιμᾷ τὴν συντροφιά τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων καὶ προσπερνᾷ μετὰ ἀξιοζήλευτῆ ἐλευθερία τίς τιμὲς γιὰ τὸ ἔργο του, σὰν νὰ μὴν εἶδε καὶ νὰ μὴν ἄκουσε.

Ὅταν ἡ πριγκίπισσα Μαρία ὀργάνωσε πρὸς τιμὴν του μιὰ μεγάλη φιλολογικὴ γιορτὴ στὸν «Παρονασό», ὅλη ἡ Ἀθήνα πῆγε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τιμώμενο συγγραφέα. Εἶχε καταφύγει στὴ φιλοξενία τοῦ Νίκου καὶ τῆς Πολυξένης Μπούκη. Κάθισαν ἔξω, στὴ μικρὴ ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ, καὶ τότε εἶπε:

25. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Ε', σελ. 199-203 καὶ 208-211.

26. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Ε', σελ. 30-38.

27. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Ε', σελ. 163.

– Ἀπόψε μὲ περιμένει ἡ προγκήπισσα Μαρία, μὲ ὅλη τὴν πλούσια κοινωνία τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ Μπούκηδες σαστισμένοι:

– Μά, κύριε Ἀλέξανδρε, τί κάνετε λοιπὸν ἐδῶ;

– Ἔννοια σας, κυρία Πολυξένη. Εἶμαι πολὺ καλύτερα μαζί σας. Ὅλ' αὐτὰ δὲν ἔχουν γιὰ μένα καμιὰ σημασία. Προτιμῶ νὰ περάσω τὴ βραδιά στὸ σπίτι σας. Κυρία Πολυξένη, κάνε μου, παρακαλῶ, ἓνα χαμομήλι καὶ δός μου ἓνα σπίτο.

Ἄναψε τὸ τσιγάρο του καὶ ἄρχισε νὰ ψάλλῃ²⁸.

Πονάει ἡ ψυχὴ του, συναντῶντας παντοῦ τὸν ὕλισμό. Γράφει εὐρισκόμενος στὴν Ἀθήνα: «Ἐδῶ θεοποιεῖται φανερὰ ὁ Μαιμωνᾶς. Χιλιάκις καλύτερον θὰ ἦτο ἐὰν ὑπῆρχεν ἀκόμα ἡ ἀρχαία ποιητικὴ εἰδωλολατρία. Τώρα ὅμως ἡ πράγματι ἐπικρατοῦσα θρησκεία εἶναι ὁ πλέον ἀκάθαρτος καὶ κτηνώδης ὕλισμός. Μόνον κατὰ πρόσχημα εἶναι ἡ χριστιανοσύνη»²⁹.

Ὡστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ἀθεΐα, θεωρεῖ παντελῶς ἀπαράδεκτη καὶ τὴν θεωρητικὴ. Πιστεύει ὅτι εἶναι παρόλογο νὰ ἀρνεῖται κάποιος ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ.

Στὸ ἄρθρο του «Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ὕλισμός», μεταξὺ ἄλλων, γράφει: «...Πρὸ τῶν σήμερον ὕλιστῶν, δαρβινιστῶν καὶ θετικιστῶν ὑπῆρξαν οἱ ἀπαισιόδοξοι, οἱ ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ κριτικισταὶ· ἀλλὰ παρῆλθον· πρὸ αὐτῶν ἦσαν οἱ πανθεισταὶ, ἀλλὰ ἐξέλιπον. Παρέρχονται, κρύπτονται ἐν τῇ σκιᾷ, ἀφανίζονται, ἀφοῦ ἐπὶ βραχὺ τέρψωσι τοὺς φιλοκαίνους καὶ τοὺς φιλαναγνώστας διὰ περιέργου συναυλίας λέξεων καὶ γνωμῶν. Ὁ δὲ Χριστιανισμὸς ἔμεινε καὶ θὰ μένη». «...τῶν θνητῶν ἡ διάνοια θὰ στρέφεται ἀείποτε πρὸς τὸ θεῖον ὡς πρὸς τὴν μόνην αὐτῆς ἀνάπαυσιν ἢ τὸν μόνον ἀγῶνα»³⁰.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει σοβαρὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Ἔχει μελετήσῃ τὴν Θεία Γραφή, ἡ ὁποία διδάσκει ὅτι ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ὑπακούει τὸ Θεό, νὰ τὸν διακονεῖ θυσιαστικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ κάθε πλησίον. Οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅμως, διαταράσσονται διὰ τῆς ἁμαρτίας. Τὰ ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ ἁμαρτωλοὺς. Περιγράφονται ἐκεῖ ἄσωτοι, ἄθεοι, βλάσφημοι, κλέφτες, φιλόδοξοι, λαίμαργοι, μέθυσοι, ἄδικοι, ὑποκριτές, φθονεροί, ἱερόσυλοι, φονιάδες καὶ αὐτόχειρες ἀκόμη.

28. ΜΕΡΑΙΕ ΟΚΤ., Ἰ. Α. Παπαδιαμάντη *Γράμματα*, σελ. λ' -λα' - Ἰεκδ. «Διάμετρος», ὅπ.π., σελ. 70.

29. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὅπ.π., τόμος Δ', σελ. 608.

30. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὅπ.π., σελ. 300-301.

Γνωρίζει το εὐπερίστατον τῆς ἁμαρτίας καὶ θεωρεῖ τὴν Ἐκκλησία σὰν θεραπευτήριο τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς μετανοίας. Συγκλονιστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή τῆς εἰλικρινοῦς ἐξομολογήσεως τῆς ἀδελφῆς Ἀγάπης στὸν Γέροντα Ἀμμοῦν, ποὺ τόσο πολὺ διέφερε ποιοτικὰ ἀπὸ τὶς ἀμέτρητες τυπικὲς ἐξομολογήσεις ποὺ ὁ Γέρον Πνευματικὸς εἶχε δεχθεῖ καὶ ποὺ ἔκαμε καὶ τὸν ἴδιο νὰ διερωπᾶται, ἂν καὶ αὐτὸς ἐξομολογήθη ποτὲ εἰλικρινῶς, ἀλλὰ μετ' ἀληθοῦς καὶ ἀνυποκρίτου εἰλικρινείας, πρὸς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ πατέρα.

Αὐτὴ ἡ περιγραφή, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν τόσο ρεαλιστικὴν ῥήσιν ὅτι «τὰ μυστικά, ἅτινα κρύπτουσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ κατὰ τὴν ἐξομολόγησιν, τοὺς τρώγουσι ζῶντας, καθὼς οἱ σκώληκες θὰ μᾶς φάγουσι νεκρούς»³¹ καὶ θὰ ἦταν ὠφέλιμο νὰ περιέχεται στὰ ἐγχειρίδια τῆς ἐξομολογητικῆς, προϋποθέτει ἀσφαλῶς βαθειὰ γνώση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τὴν ὁποία μόνον ὁ τίμα αὐτοκρινόμενος, ὁ ἀληθινὰ πνευματικὸς ἄνθρωπος ἔμπορεῖ νὰ κατέχη.

Τὴν Ἐκκλησία τὴ διακηρύσσει ὡς φιλόστοργη μητέρα καὶ πηγὴ πάσης παραμυθίας. Σ' αὐτὴν καταθέτει, κατὰ τὸν Ν. Γαβριήλ Πεντζίκη, τὸν πεπνωκότα ὀργανισμό.

Σὲ ὅλα τὰ ἔργα του φαίνεται διάχυτη αὐτὴ ἡ εὐσπλαχνία τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Τὴν Χριστίνα, π.χ. τὴν δασκάλα, ποὺ ζοῦσε χωρὶς στεφάνι, τὴν βλέπει μὲ συμπάθεια, γι' αὐτό, στὸ τέλος τοῦ διηγήματός του, γράφει γι' αὐτήν: «Ἄλλ' Ἐκεῖνος, ὅστις ἀνέστη “ἔνεκα τῆς τάλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων”, ὅστις ἐδέχθη τῆς ἁμαρτωλῆς τὰ μύρα καὶ τὰ δάκρυα καὶ τοῦ ληστοῦ τὸ Μνήσθητί μου, θὰ δεχθῆ καὶ αὐτῆς τῆς πτωχῆς τὴν μετάνοιαν, καὶ θὰ τῆς δώσῃ χῶρον καὶ τόπον γλοερόν, καὶ ἄνεσιν καὶ ἀναψυχὴν εἰς τὴν βασιλείαν Του τὴν αἰωνίαν»³².

Τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐπικαλεῖται καὶ γιὰ τοὺς κεκοιμημένους, γράφοντας ὅτι μνημόσυνα ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν κεκοιμημένων μόνον οἱ ὀρθόδοξοι δικαιουῖνται καὶ ὀφείλουσι νὰ τελέσωσι, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς δυτικούς, ποὺ διδάσκουν τὰ περὶ καθαρτηρίου πυρός.

Σχολιάζει: «Ἡμεῖς Καθαρτήριον δὲν ἠξεύρομεν, πιστεύομεν ὅμως ὅτι ὁ Θεός, ἐν τῷ ἀπέιρῳ Αὐτοῦ ἐλέει, πολλὰς πολλῶν ἁμαρτίας θὰ συγχωρήσῃ, δεχόμενος τὰς μυστικὰς θυσίας καὶ τὰς ἐν αὐταῖς γινομένας εὐλαβῶς μνείας τῶν κεκοιμημένων. Περὶ Καθαρτηρίου δὲ καὶ ἄλλων τοιούτων δὲν πολυπραγμο-

31. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὀπ.π., «Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν», Κεφ. «Οἱ ἔξορισμοί», τόμος Α', σελ. 227-232.

32. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὀπ.π., «Χωρὶς στεφάνι», τόμος Γ', σελ. 131 κ.ἑξ.

νοῦμεν. Οἱ Δυτικοὶ θεολόγοι εἶναι δεινοὶ εἰς τὸ νὰ περιγράψωσιν ἐπὶ τὸ φανταστικώτερον καὶ τὰς Κολάσεις καὶ τὰ Καθαρτήρια. Ἡμεῖς γνωρίζομεν μόνον ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ὅσοι ἠμάρτησαν ὡς ἄνθρωποι, εἶναι εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ»³³. Στὸν Λαμπριάτικο ψάλτη³⁴ γίνεται ἰδιαίτερος λόγος γιὰ τὴν δύναμη τῶν μνημοσύνων καὶ τῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων προσφορῶν.

Ὁ Παπαδιαμάντης πονάει ὅταν βλέπει τὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία νὰ ρέπη πρὸς τὸν μιμητισμὸ καὶ τὴν ξενομανία, τὸ νὰ χάσκη τις πρὸς τὰ ξένα καὶ νὰ περιφρονῇ τὴν Ἑλληνορθόδοξή παράδοση. Ὅταν τὸν κατηγοροῦν ὅτι τὰ ἔργα του εἶναι κυρίως θρησκευτικά, γράφει:

«Μὴ θρησκευτικά, πρὸς Θεοῦ! Τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος δὲν εἶναι Βυζαντινοί, ἐννοήσατε; Οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι κατ' εὐθείαν διάδοχοι τῶν ἀρχαίων. Ἔπειτα, ἐπολιτίσθησαν, ἐπροώδευσαν καὶ αὐτοί. Συμβαδίζουν μὲ τ' ἄλλα Ἔθνη. Ποίαν ποίησιν ἔχει τὸ νὰ γράφης ὅτι ὁ Χριστὸς δέχεται τὴν λατρείαν τοῦ πτωχοῦ λαοῦ» καὶ ὅτι ὁ πτωχὸς Ἱερεὺς «προσέφερε τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως»; Καὶ νὰ περιγράψης τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναῖσκου... Δὲν τὰ ἐννοοῦμεν ἡμεῖς αὐτά. Ἡμεῖς θέλομεν διήγημα, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ὄλον ποίησις, ὄχι περὶ πραγματικότης... Διὰ νὰ δώσωμεν πέρας εἰς τὸ προοίμιον αὐτό, θὰ εἴπωμεν μὲ δύο λέξεις ὅτι: τὸ σημερινὸν ἔθνος δὲν ἐπῆγε, δυστυχῶς, τόσον ἐμπρός, ὅσο λέγουσιν αὐτοί... Ἄγγλος, Γερμανὸς ἢ Γάλλος δύναται νὰ εἶναι κοσμοπολίτης ἢ ἀναρχικὸς ἢ ἄθεος ἢ ὁ,τιδήποτε. Ἔκαμε τὸ πατριωτικὸν χρέος του, ἔκτισε μεγάλην πατρίδα. Τώρα εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπαγγέλεται, χάριν πολυτελείας, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀπαισιοδοξίαν. Ἀλλὰ Γραικύλος τῆς σήμερον, ὅστις θέλει νὰ κάμη δημοσίᾳ τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμοπολίτην, ὁμοιάζει μὲ νᾶνον ἀνορθούμενον ἐπ' ἄκρων ὀνύχων καὶ ταννόμενον νὰ φθάσῃ εἰς ὕψος καὶ νὰ φανῇ καὶ αὐτὸς γίγας. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος... θὰ ἔχει διαπαντὸς ἀνάγκη τῆς θρησκείας του»³⁵.

Καὶ παραδέχεται μετὰ παρησίᾳ «τὰ πλεῖστα τῶν ὑπ' ἐμοῦ γραφέντων διηγημάτων... εἶναι μᾶλλον θρησκευτικά»³⁶.

«Δύνασαι, (ἐρωτᾷ τοὺς ἐπικριτὲς του) νὰ δημοσιεύης ἐν ἡμέραις ἑορτῶν διηγήματα ἢ περιγραφές, χωρὶς νὰ κάμνης ποσῶς λόγον περὶ τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα;».

33. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε', σελ. 167-169.

34. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., «Λαμπριάτικος ψάλτης», τόμος Β', σελ. 519-520.

35. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., «Λαμπριάτικος ψάλτης», τόμος Β', σελ. 516.

36. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Β', σελ. 515.

Και προχωρεί εις την αποκάλυψιν τῆς ἀληθινῆς αἰτίας, ἕνεκα τῆς ὁποίας τὸν κατακρίνουν· «Ἴδου λοιπὸν τὸ αἴτιον τῆς δυσφορίας των –καὶ πόσον ἀφελῶς τὸ ὁμολογοῦσι... τὸ ἐξωτερικεύουσι. Νὰ φιλοξενηθῆς ἡγεμονικῶς εἰς τὰ μέγαρα μεγάλου ἄρχοντος, καὶ νὰ μὴ προπίης εἰς τιμὴν τοῦ οἰκοδεσπότη! Νὰ ἀπολαύσης (ξενίας δεσποτικῆς καὶ ἀθανάτου Τραπέζης) καὶ νὰ μὴ ἀποδώσης εὐχαριστίαν εἰς τὸν ἐστιάτορα!...»³⁷.

Πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ ἄλλη εὐστοχη ἐπισήμανση τοῦ κ. Νίκου Τριανταφυλλόπουλου, ὅτι σκοντάφτουν, ὅσοι σκοντάφτουν, ὄχι στὴν γλῶσσα, ἀλλὰ στὰ πράγματα πού ἀποκαλύπτει μὲ τὴ γλῶσσα του καὶ τὸ γράμμα του ὁ Παπαδιαμάντης³⁸.

Δικαιολογημένα γράφει γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ὁ Γιάννης Τσαρούχης: «Ἀνήκει καὶ αὐτός, μαζὶ μὲ μιὰ πλειάδα Ἑλλήνων, στὴν ομάδα τῶν διαμαρτυρομένων Ἑλλήνων... Ὁ Παπαδιαμάντης, κάτω ἀπὸ τὸ ἥσυχο πνεῦμα του, κάτω ἀπὸ τὴν γαλήνη τὴν στηριγμένη στὴν χριστιανικὴ, ὀρθόδοξη πίστη, εἶναι πολὺ πιὸ τραγικός, εἶναι πολὺ πιὸ Εὐρωπαῖος στὶς ἀνησυχίες ἀπὸ πολλοὺς εὐρωπαϊζόντες, οἱ ὅποιοι σήμερα δὲν θὰ ἔκαναν οὔτε γιὰ τὰ ἐπαρχιακὰ φύλλα μὲ τίς ἐπαναστατικὰς τὸς ιδέας καὶ μὲ τίς πρωτοτυπίες τὸς»³⁹.

Πράγματι «στὰ Παπαδιαμαντικά κείμενα ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα μοιάζει σὰν ἀνθὸς πού λυκνίστηκε στὸν πόθο γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ ἔδωσε τὸν καρπὸ του στὴν θαλπωρὴ τοῦ Ἥλιου τῆς δικαιοσύνης»⁴⁰.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι ἡ καλύτερη προσφορὰ στὴν πατρίδα μας εἶναι ἡ ἐν μετανοίᾳ ἄμεση ἐπιστροφή στὴν ἀνόθευτη καὶ γνήσια ἐκκλησιαστικὴ παράδοση. Συγκεκριμένα τονίζει: «Ἄμυνα περὶ πάτρης θὰ ἦτο ἡ εὐσυνείδητος λειτουργία τῶν θεσμῶν, ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἡ χρηστὴ διοίκησις, ἡ καταπολέμησις τοῦ ξένου ὕλισμοῦ καὶ τοῦ πιθηκισμοῦ τοῦ διαφθειράντος τὸ φρόνημα καὶ ἐκφυλίσαντος σήμερον τὸ ἔθνος καὶ ἡ πρόληψις τῆς χρεωκοπίας»⁴¹.

Ὁ Παπαδιαμάντης, ὡς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἀγαπᾷ καὶ τὴν φύση. Δι' αὐτῆς ἀνάγεται στὸν Δημιουργό, τὸν ὁποῖο μεγαλύνει γιὰ τὴν πανσοφία Του. Ὡστόσο, ἐπικρίνει ὅσους τοποθετοῦν τὴν κτίση στὴν λατρευτικὴ σχέση πού ἀνήκει στὸ Θεό.

37. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., «Ὁ Λαμπριάτικος ψάλτης», τόμος Β', σελ. 514.

38. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝ. Γ., «Ἡ λειτουργικὴ παράδοση στὸν Παπαδιαμάντη», Ἐκδ. «Πουρναρῶ», Θεσσαλονίκη, σελ. 23.

39. ΧΑΛΕΠΑΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ σελ. 12, Ἐκδ. «Διάμετρος», ὄπ.π., σελ. 267.

40. ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝ. Γ., ὄπ.π., σελ. 20.

41. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὄπ.π., τόμος Ε', σελ. 254.

Γράφει: «Μικροὶ ἀκούσιοι εἰδωλόλατρες διασώζοντες κατόπιν τόσων αἰώνων ἀσυνείδητον τὴν λατρείαν τῆς φύσεως». Λυπᾶται βέβαια γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ κάλλους τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ γράφει μὲ πόνο ψυχῆς: «τὸ μισθὸν πνεῦμα εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ». Διακηρύσσει ὅτι τὸ πρέπον ζῆν εἶναι τὸ ζῆν, ὄχι μόνον κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων, κατὰ τὸν θεῖον νόμον, δι' οὗ εὐλογεῖται μὲν ἡ φύσις, κυροῦται δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος. «Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινὸν δώσω ὑμῖν. Καὶ ἀφελῶ ὑμῶν τὰς καρδίας τὰς λιθίνας καὶ δώσω ὑμῖν καρδίας σαρκίνας! Καὶ τὸν νόμον Μου ἐγγράψω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν»⁴².

Ἀντιμετωπίζοντας δὲ, μὲ τὸ ἄρθρο του, ποὺ ἔχει τίτλον: «Ἡ ἀληθὴς ὑγεία», κάποιους νεωτεριστές, νοσοῦντες ἐξ ἐλαφρότητος καὶ ρεκλαμομανίας, ποὺ ἀνακατώνουν ζητήματα (ποὺ ἔχουν νὰ κάμουν μὲ τὴν «ὑγιεινὴ διατροφή») λελυμένα ἀπὸ αἰώνων, θυμίζει τὴν ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς νηστεία τῶν Τετραδοπαράσκειων καὶ τῶν Τεσσαρακοστῶν, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἀρκετὴ γιὰ τὴν ὑγεία, καὶ φαίνεται ὅτι γνωρίζει ἀκόμη καὶ τὸν ΝΑ' Κανόνα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὁ ὁποῖος ἀναθεματίζει ὅσους ἀπέχουν οἴνου καὶ κρεῶν καὶ γυναικός, μὴ δι' ἐγκράτειαν, ἀλλὰ διὰ βδελυγμίαν⁴³.

Ἰδιαίτερης διαχρονικῆς ἀξίας εἶναι, τέλος, ἡ τόσον περιεκτικὴ ὁμολογία του, στὸν «Λαμπριάτικο ψάλτη», συνοψίζουσα τὸν βίον του καὶ τὸ ἔργο του: «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζωὴ καὶ ἀναπνέω καὶ σοφρονῶ, δὲν θὰ παύσω νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφίζω μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη. Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθεῖ ἡ δεξιὰ μου, κολληθεῖ ἡ γλῶσσα μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν μὴ σου μνησθῶ»⁴⁴.

Ἀνάλογος πρὸς τὴν ζωὴν του ὑπῆρξε καὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του. Ὁ Ἱερέας Γεώργιος Ρήγας, στὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἐκδότη Ἦλ. Δικαῖο, ἔγραψε γιὰ τὰ χριστιανικὰ τέλη τοῦ κυρ-Ἀλέξανδρου. Ζήτησε νὰ προσέλθει ὁ ἱερεὺς τῆς Σκιάθου παπα-Ἀνδρέας Μπούρας καὶ οἱ ἀδελφές του ζήτησαν νὰ πάει μαζί στο σπίτι καὶ ὁ γιατρός. Διηγεῖται, λοιπόν, ὁ π. Γεώργιος Ρήγας:

«Ὁ Παπαδιαμάντης πρὸ πάντων ἦτο Χριστιανὸς καὶ χριστιανὸς εὐσεβής. Μόλις λοιπὸν εἶδε τὸν ἱατρὸν εἶπεν εἰς αὐτόν: “Τί θέλεις σὺ ἐδῶ;” “Ἦρθα νὰ

42. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Ε', σελ. 285-287.

43. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Ε', σελ. 286-287.

44. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., *ὄπ.π.*, τόμος Β', σελ. 517.

σὲ δῶ” τοῦ λέγει ὁ ἰατρός. “Νὰ ἡσυχάσης” τοῦ λέγει ὁ ἀσθενής, “ἐγὼ θὰ κάμω πρῶτα τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ ὕστερα νὰ ῥθῆς ἐσὺ”... Μόνος του, ὀλίγας ὥρας πρὶν ἀποθάνῃ, ἔστειλε νὰ κληθῆ ὁ ἱερεὺς διὰ νὰ κοινωνήσῃ. “Ξεύρεις! Μήπως ἀργότερα δὲν καταπίνω!” ἔλεγεν. Ἦτο ἡ παραμονὴ τοῦ θανάτου του καὶ τότε τοῦ ἀπονεμήθηκε τὸ παράσημο τοῦ Σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος. Τὴν ἐσπέραν τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1911, παραμονὴν τοῦ θανάτου του, “ἀνάψτε ἓνα κηρί”, εἶπε “φέρετε μου κι ἓνα ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον”. Τὸ κηρίο ἠνάφθη, ἐπρόκειτο δὲ νὰ ἔλθῃ καὶ τὸ βιβλίον, ἀλλὰ πάλιν ἀποκαμῶν ὁ Παπαδιαμάντης εἶπεν: “Ἀφήστε τὸ βιβλίον. Ἀπόψε θὰ εἰπῶ ὅσα ἐνθυμοῦμαι ἀπ’ ἔξω”. Καὶ ἤρχισε ψάλλον τρεμουλιαστά “τὴν χεῖρα σου τὴν ἀψαμένην...” (σ.σ. πρόκειται γιὰ τροπάριο ἀπὸ τὶς Ὠδρες τῆς ἑορτῆς τῶν Φώτων πού ἐπέκειτο).

Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ τελευταῖο ψάλισμα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος τὴν ἰδίαν νύκτα, κατὰ τὴν 2αν μεταμεσονύκτιον, ὅταν ἐξημέρωνεν ἡ 3η Ἰανουαρίου, παρέδωκεν τὴν ψυχὴν του εἰς χεῖρας τοῦ Πλάστου. Ἡ Σκιάθος ὅλη ἔκλαυσε καὶ κλαίει διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Παπαδιαμάντη...»⁴⁵.

Ἡ κληρονομία τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη εἶναι τεράστια καὶ διαχρονική, γιατί, μέσα ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα καὶ τὰ διηγήματά του, φανερῶνει, μαρτυρεῖ αὐτὸ τὸ μεγαλειῶδες περιεχόμενο τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος, τὸ ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας ἐβίωσε.

Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε, ἀγαπητοί, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἡ σημαντικότερη καὶ γνησιότερη θεολογικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου τοῦ τελευταίου αἰῶνος. Ἀρκεῖ νὰ ἀξιολογηθῆ θεολογικὰ τὸ ἔργο του καὶ νὰ μὴ μετρηθῆ μὲ τὰ ἀφελῆ κριτήρια τῆς ἀπλῆς θρησκευτικῆς ἠθογραφίας. Σωστὰ ἐπισημαίνει ὁ Καθηγητὴς κ. Ἀνέστης Κεσελόπουλος, πού ἔχει γράψῃ σπουδαιότατη μελέτη γιὰ τὴν λειτουργικὴ παράδοση στὸν Παπαδιαμάντη: «Κηρύσσει μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καὶ λειτουργικὸ τοῦ ἥθους λόγον ἔμπρακτον καὶ πράξιν ἐλλόγιμον».

Στὰ ἔργα του μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνακαλύψῃ πλούσια κοιτάσματα πνευματικοῦ θησαυροῦ, πού μποροῦν νὰ θρέψουν πολλοὺς πένητες. Εἶναι ἀληθινὴ ἡ διαπίστωση ὅτι πίσω ἀπὸ τὰ κείμενά του κρύβεται ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του, πού ἀνασαίνει καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν πνευματικὴν παράδοση τοῦ γένους του.

Ἐκατὸ χρόνια συμπληρώθηκαν ἐφέτος ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὅμως ἡ μνήμη του εἶναι ἀφθίτος καὶ μετ’ ἐγκωμίων.

45. ΡΗΓΑΣ Γ., ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς στὸν ἐκδότη Δικαῖο. Ἄ. Παπαδιαμάντη ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ, ἐκδ. «Δόμος», σελ. 218-219.

Κατὰ τὸν Π. Νιρβάνα «ὁ ποιητὴς ἀρχίζει νὰ ζῆ, ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ θὰ ἀποθάνῃ»⁴⁶.

Δίκαιοι εἰς τὸν αἰῶνα ζῶσι καὶ ἐν Κυρίῳ ὁ μισθὸς αὐτῶν, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ Ὑψίστω⁴⁷, βεβαιώνει ἡ Ἁγία Γραφή. Καὶ τὸ μνημόσυνον αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν, ψάλλει ἡ Ἐκκλησία.

Παράδοσις, μάλιστα, τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ Μοναστηριακὴ καὶ ἁγιορειτικὴ εἶναι νὰ παρατίθενται κόλλυβα στὰ μνημόσυνα καὶ νὰ εἰκονίζεται ἐπ' αὐτῶν ἡ μορφὴ τοῦ τιμωμένου.

Δὲν γνωρίζω ἂν κατάφερα μὲ τὰ ἀδέξια χέρια μου νὰ ιστορήσω τὴν ἀξιοσέβαστη μορφὴ.

Ὡς ἀμήντος στὰ ἔργα του, μᾶλλον τὸν ἀδίκησα. Δὲν φοβοῦμαι ὅμως μήπως δὲν δεχθεῖ τὴν ταπεινὴ μου προσφορά, γιατί ξερεῖ ὅτι τὸν ἀγαπῶ καὶ ξέρω ὅτι ἀναγνωρίζει καὶ ἰδιαίτερος τιμᾶ τὴν προαίρεση...

Ὡς Κληρικὸς καὶ Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας μνημόνευσα καὶ τὸν μνημονεύω... Τοῦ εὐχομαι, μάλιστα, ὅ,τι ἐκεῖνος, γεμάτος ἀπὸ ἀναστάσιμη ἐλπίδα, εὐχήθηκε, μὲ τὸν ἐπικήδειό του λόγο, στὸν ἐξάδελφόν του Δημητράκη, ἀλλάζοντας μόνο τὸ ὄνομα: «Καὶ ὁ Φλοῖσβος τοῦ κύματος ὅπου πλῆττει τοὺς βράχους, τὰ κράσπεδα τοῦ μαύρου λόφου τῶν μνημείων (περιγράφει τὸ Ἱερό Κοιμητήριον τῆς Σκιάθου, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ἐτάφη), ἄς φλοιοβίξῃ καὶ ἄς σὲ νανουρίζῃ καὶ ἄς εἶναι μουσικὴ στὸν ὕπνον σου, ἐωσότου ἔλθῃ ἡ ὥρα ἢ προωρισμένη, καὶ ὅταν δοθῇ τὸ κέλευσμα, καὶ ἀκουσθῇ ἡ φωνὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου καὶ ἠχήσῃ ἡ σάλπιγξ ἢ θεία, διότι φωνὴ Ἀρχαγγέλου θ' ἀκουσθῇ καὶ σάλπιγξ Θεοῦ θὰ ἠχήσῃ ἀφεύκτως· τότε, πραεῖα, «ὡς φωνὴ αὔρας λεπτῆς»⁴⁸ καὶ ἀπαλὴ καὶ γλυκεῖα ἢ θεία σάλπιγξ, νὰ σ' ἐξυπνήσῃ, κυρ Ἀλέξανδρε, μαζί μὲ ὅλους ὅπου θὰ μᾶς ἐξυπνήσῃ τότε. Καὶ τότε καὶ τώρα, ἄς παραβλέψῃ ὁ Κύριος ὅλας τὰς ἁμαρτίας σου, καθὼς εἶπεν ὁ Προφήτης, «ἁμαρτίας νεότητός μου καὶ ἀγνοίας μου μὴ μνησθῆς»⁴⁹ καὶ ἄς σὲ τάξῃ εἰς τόπον φωτεινὸν καὶ χλοερόν, εἰς τόπον ἀναπαύσεως.

Εἶθε, κυρ Ἀλέξανδρε, εἶθε.....»⁵⁰.

46. Ἐκδ. «Διάμετρος», ὅπ.π., σελ. 256.

47. Σοφ. Σολομ. ε', 15.

48. Γ' Βασ. ιθ', 12.

49. Ψάλμ. κδ', 7.

50. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Α., ὅπ.π., τόμος Ε', σελ. 339-340.